

ŠKOCJANSKE JAME NA STIČIŠČU STARODAVNIH EVROPSKIH IN SREDOZEMSKIH KULTUR

Marko FRELJIH

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18
e-mail: marko.freljih @amis.net

IZVLEČEK

Prispevek o Škocjanskih jamah prikazuje možne interpretacije posameznih jamskih najdišč v kulturnem kontekstu. Primerjave z jamskimi svetišči v starih sredozemskih kulturah omogočajo različne razlage pomena obrednih dejavnosti v jamah. Dosedanje raziskave so pokazale, da lahko celotni kompleks Škocjanskih jam povežemo s predstavami o dostopu v Hadovo kraljestvo oz. v svet mrtvih. Bogata količina daritvenih predmetov iz obrednega središča Mušja jama kaže na izjemen odmev, ki so ga Škocjanske jame kot sveto mesto imelo med evropskimi in sredozemskimi kulturami v pozni bronasti dobi, t. j. okoli leta 1000 pr. Kr. Škocjanske jame so v širši javnosti znane kot prvovrsten naravni spomenik, manj pa se ta naravni fenomen omenja v kulturno-zgodovinskem smislu. Številne arheološke najdbe dokumentirajo kontinuirano poselitev od kamene dobe dalje. Njihov značaj pa predvsem v bronasti in železni dobi kaže na intenzivne obredne dejavnosti, povezane s posmrtnim kultom, s komunikacijo s htoničnimi božanstvi in duhovi umrlih. Prihodnje interdisciplinarne raziskave lahko še veliko prispevajo k bolj kompleksni podobi kulta mrtvih na območju Škocjanskih jam.

Ključne besede: Škocjanske jame, Mušja jama, Istra, Egipt, Italija, Grčija, Hrvaška, Turčija, Švedska, Velika Britanija, železo, bron, arheologija, jamsko svetišče, orožje, nakit, religija, kult, darovanje, žrtvovanje, bogovi, Homer, Odiseja, Vergil, Eneida

LE GROTTI DI SAN CANZIANO, PUNTO D'INCONTRO DELLE ANTICHE CULTURE EUROPEE E MEDITERRANEE

SINTESI

Il contributo offre alcune interpretazioni su ritrovamenti inerenti pratiche di culto fatti nelle grotte. Le diverse interpretazioni sull'importanza di tali attività rituali sono state rese possibili dal paragone con santuari nelle grotte di antiche culture mediterranee. Le ricerche hanno dimostrato che l'intero complesso delle grotte di San Canziano può essere collegato all'immaginaria rappresentazione dell'entrata nel regno di Ade, vale a dire all'entrata nel regno dei morti. La notevole quantità di oggetti votivi ritrovata nel sito rituale della Grotta delle Mosche, dimostra l'importanza eccezionale che le grotte di San Canziano ebbero, quale luogo sacro, fra le culture europee e mediterranee nella tarda età del bronzo, cioè attorno all'anno mille a. C. Queste grotte sono conosciute oggi soprattutto come monumento naturale, mentre poco si parla della loro importanza culturale e storica. Numerosi ritrovamenti archeologici documentano la presenza dell'uomo in questo sito dall'età della pietra in poi. Questi reperti, risalenti soprattutto all'età del bronzo e del ferro, indicano un'intensa attività rituale collegata al culto dei defunti e alle comunicazioni con gli dei dell'oltretomba e le anime dei morti. Future ricerche interdisciplinari potranno meglio contribuire ad offrire un'immagine ancora più complessa del culto dei defunti nelle Grotte di San Canziano.

Parole chiave: Grotte di San Canziano, Grotta delle Mosche, Istria, Egitto, Italia, Grecia, Croazia, Turchia, Svezia, Gran Bretagna, ferro, bronzo, archeologia, santuario nelle grotte, arma, gioielli, religione, culto, offerte, sacrifici, dei, Omero, Odisea, Virgilio, Eneida

*Sveta božanstva, ki vladate dušam, in sence molčljive,
Káos in Flégeton, kraji prostrani, mrakotni in temni,
naj vam povedati smem, kar sem slišal, in zdaj vam
odkriti
vse, kar se skriva globoko pod zemljo, zavito v temino?*

Vergil, VI. Spev Eneida, VI. spev

Stari Grki so verovali, da naj bi bil vhod v podzemni svet boga Hada daleč na zahodu, kjer se ob vhodu izliva bučna reka, nad njo pa se dvigajo skalnate stene. Kraljestvo Hada je omenjal Homer, slikovit opis pa nam je zapustil Vergil v slovitim epu Eneida, kjer med drugim omenja tudi zunanji dostop v onstranstvo:

*Tamkaj bilá je visoka pečina z neznansko votlino,
strma, obdana z mrakotnimi gaji in jezerom črnim;
níkdar čez njo preleteti ni mogla nobena še ptica:*

Vergil, Eneida, VI. spev

Pesnik ni imel pred očmi konkretnega kraja, marveč samo splošno predstavo o bivališču večnih duš. Sledil je starejšemu grškemu in še predgrškemu, mezopotamskemu opisu kraljestva mrtvih, kjer se omenjajo jame, soteske, divje podzemne reke in jezera.

V iskanju konkretne lokacije skrivnostnega podzemlja, ki bi ustrezala antičnim predstavam, se lahko pre-pustimo domišljiji, lahko pa se celo približamo resnici, če bi hoteli videti v Vergilovem zapisu o Hadu aluzijo na mogočni jamski kompleks pri Škocjanu, v katerem pod prepadnimi stenami izginja deroča reka Reka (sl. 1, 2). Misel se mi zdi vabljiva, saj dolga kontinuiteta prazgodovinske poselitve v tem prostoru potrjuje, da so ljudje poznali ta naravni fenomen že davno pred Homerjem in Vergilom.

Sl. 1: Vas Škocjan nad prepadnimi stenami (foto: M. Frelih).

Fig. 1: The village of Škocjan above precipitous rock walls (photo: M. Frelih).

Sl. 2: Skozi Škocjanske jame teče reka Reka (foto: M. Frelih).

Fig. 2: The Reka river flows through Caves of Škocjan (photo: M. Frelih).

Na območju Škocjana se je človek zadrževal že v srednji kameni dobi (Roška špilja). Večja intenziteta poselitve, predvsem pa pokopavanja v jamah zasledimo v obdobju bronaste in železne dobe.¹ Dokazi o človekovih obiskih teh jam obstajajo do zgodnjega srednjega veka (npr. Tominčeva jama). To so bili večinoma kratkotrajni obiski z verskim motivom.

Stalna naselitev škocjanskega prostora je bila v preteklosti osredotočena na naselbinske komplekse, med katerimi je predvsem po svoji dominantno-strateški legi zbujala pozornost naselbina na območju današnjega Škocjana. Utrjena je bila z obzidjem, ki je v obsegu merilo skoraj tisoč metrov, njegovi ostanki pa so vidni še danes. Obsežna naselbina pa ima nenavadno lastnost: znotraj obzidanega naselja je velika okrogla odprtina brezna (t. j. Okroglica), katerega strme stene se spuščajo proti podzemnemu toku reke Reke. Mogočni vertikalni dostop v podzemlje so prazgodovinski prebivalci morda dojemali kot imaginacijo Hadovega kraljestva. "Sveto mesto" so obzidali in tako je poselitveni prostor zaživel kot versko središče. Tu je bil po mojem mnenju osrednji kulturni prostor, vse druge jame pa so pomenile različice na dostope v Had in njegove izhode. Ob tem je še posebej pomembno omeniti najnovejše raziskave znotraj naselbine, ki so z odkritjem grobov pokazale dejansko drugačno vlogo poselitvenega ambienta.

Za razumevanje kulturnih relacij do jamskih kompleksov se je treba obrniti na starodavne sredozemske civilizacije, ki so do jamskih ambientov ustvarile poseben odnos, kakršnega so jim narekovale njihove verske predstave predvsem o onstranskem svetu. Čeprav Egipt ni znan po brezni in votlinah, je abstraktni podzemni svet imel izjemno vlogo v kreaciji staroegipčanskih mitov. Odnos do sveta, ki je bil skrit človeškim očem, se je v najvišji obliki manifestiral z graditvijo Ozireiona v Abidu, umetnega podzemlja s hodnikom, ki vodi do dvorane, kjer stoji na sredini monolitni blok. Prostor je bil prvotno napolnjen z vodo, le na sredini se je nad gladino dvigoval podstavek za sarkofag, ki je rabil kot kenotaf faraona Setija I. Ta predstava podzemlja je izhajala iz mitološke razlage Ozirisovega groba.

Iz antičnega sveta poznamo znamenito brezno, ki sicer ni povezano s podzemnimi božanstvi, vendar ni bilo zato nič manj priljubljeno za daritvene slovesnosti. V Atenah, v ravnici nedaleč od vzpetine z Akropolo, je nekoč zijala odprtina brezna, v katero naj bi odtekla voda vesoljnega potopa, s katerim je Zevs kaznoval pokvarjeno človeštvo. Uničevalni potop sta preživela samo Deukalion in njegova žena, ki sta potem ustvarila nov človeški rod. Po legendi naj bi v bližini brezna ležal tudi Deukalionov grob, in tako je nastal motiv za graditev

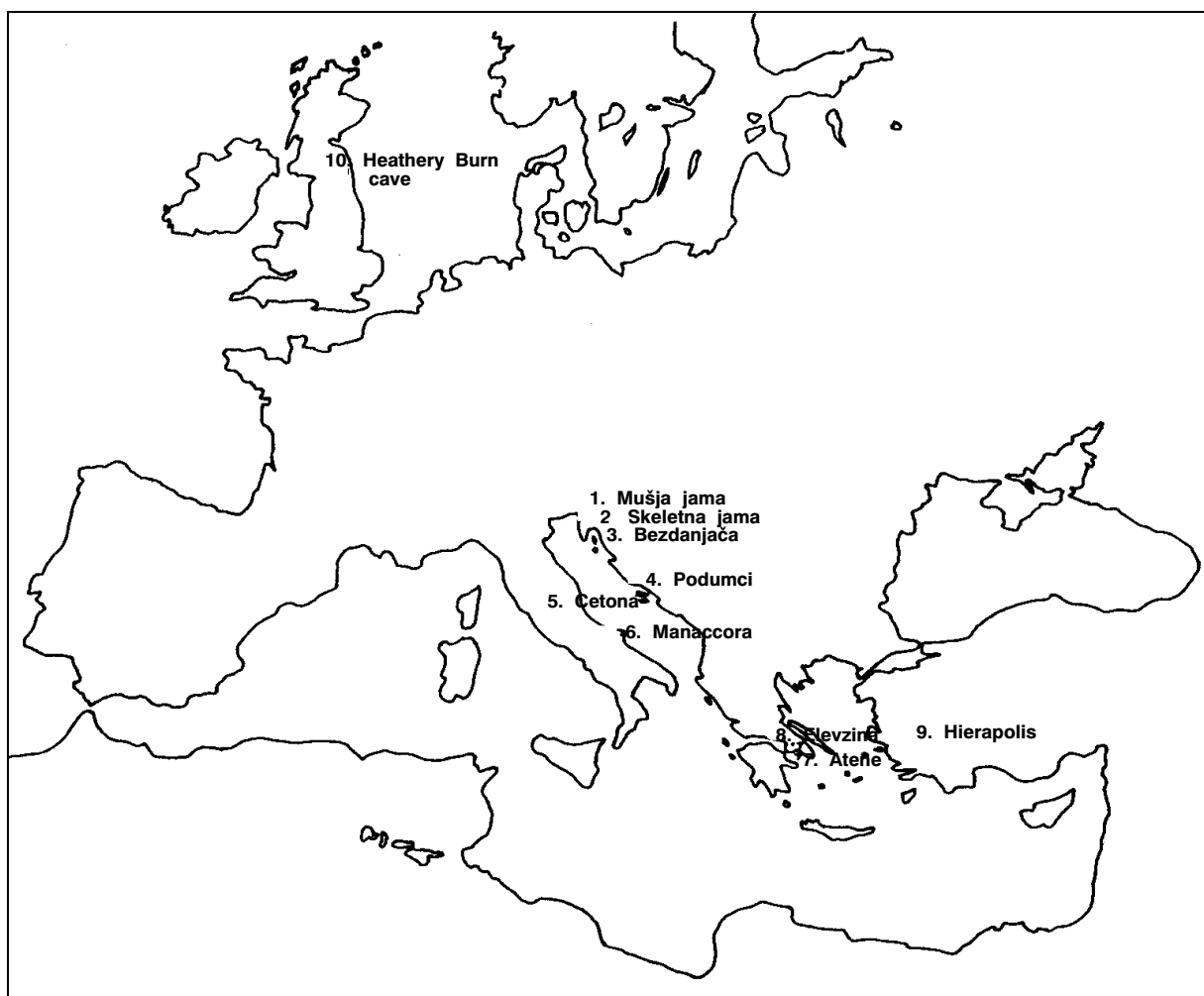
svetišča, kamor so v svečanih sprevodih romali ljudje ter v temačno globino brezna darovali žito in med. Svetišče se je postopoma razvilo v eno največjih stavb antičnega sveta in je bilo posvečeno olimpijskemu Zevsu (sl. 3). Zgodba o vesoljnem potopu je zelo razširjena med starodavnimi kulturami po svetu. Najbolj je znana svetopisemska različica v prvi Mojzesovi knjigi (Geneza), kjer je Noetov način preživetja blizu legendi o Deukalionu in njegovi ženi Piri. Podoben primer, ko voda izgine v podzemlje, poznamo še v Hierapolis ob Evfratu. Nad odprtino, kamor se je izlilo vodovje vesoljnega potopa, so postavili svetišče v čast boginji Heri.

Jamski kompleksi so bili predvsem v grškem svetu največkrat povezani s predstavami o onstranskem svetu. Jama je pomenila prehod v neznano, v svet mrtvih, kjer vladajo božanske sile. Temačna notranjost jam je vzbujala negotovost in strah. Ljudje so prihajali k jamam in prinašali darove bogovom podzemlja. Največkrat so daritveni obredi potekali pred jamo, kjer so bili posebej zato zgrajeni oltarji. Ob jamah, ki so imele bolj izrazito vlogo v kulturnem kontekstu, pa so celo postavili svetišče. Tak primer je kraj Elevzina, kakih 25 kilometrov oddaljen od Aten. V Elevzini so za obrede, povezane z onstranskim svetom, uporabljali votline in temačne arhitekturne konstrukcije, kot svetišče boga Plutona, ki ga enačimo z bogom Hadom. Prehod iz tostranstva v

Sl. 3: Atene: ostanki svetišča, posvečenega olimpijskemu Zevsu. Na tem mestu je bilo nekoč brezno, v katero je po legendi odtekla voda vesoljnega potopa (foto: M. Frelih).

Fig. 3: Athens: remains of the Olympia sanctuary consecrated to Zeus. Here an abyss existed in times past, into which flew, according to the legend, the waters of the Flood (photo: M. Frelih).

1 Arheološko pomembne jame: Skeletna jama, Tominčeva jama, Pečina v Sapendolu, Roška špilja, Jama nad Sokolakom, Luknja v Lazu, Czoernigova jama, Korinčeva jama, Jama nad jezerom.

Sl. 4: Karta jamskih svetišč, omenjenih v tekstu.
Fig. 4: Map of cave sanctuaries referred to in the text.

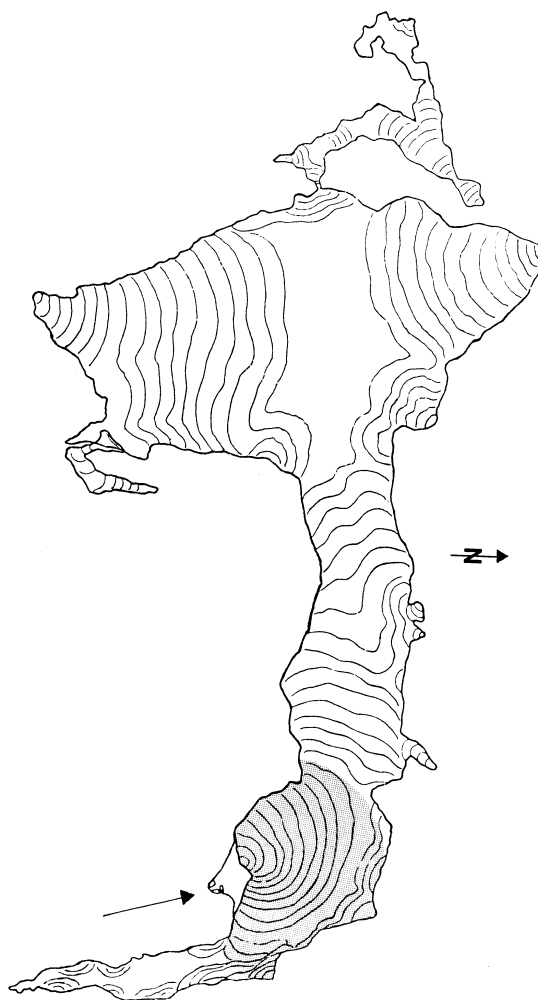
svet mrtvih je bil spektakularno zasnovan. Vsako leto je potekal svečani misterij v čast Demetri in predvsem njeni hčeri Persefoni, ki jo je ugrabil bog podzemlja Pluton (Had). Demetri je uspelo prisiliti Zeusa, da je ukazal Hadu, naj ji vrne hčer, toda ker je Persefona, imenovana tudi Kore, v kraljestvu mrtvih jedla granatno jabolko, sadež bogov, je morala kljub vsemu del leta preživeti v onstranstvu kot soproga podzemeljskega boga: spomladi in poleti je bila na zemlji, jeseni pa se je odpravila v podzemlje, kjer je ostala prek cele zime. S češčenjem njenega kulta je povezana rodovitnost zemlje. Svetišče je bilo v 4. stol. pr. Kr. zgrajeno v sklopu jamskega kompleksa, iz katerega naj bi iz globin podzemlja planil Pluton in ugrabil Persefona. Skozi isto odprtino naj bi se Persefona iz onstranstva vračala na zemljo, kjer je s svojim prihodom oživljala naravo in vplivala na rodovitnost med poljskimi pridelki. Še danes potekajo v Evezini vsakoletna romanja, ki so povezana z Marijinim češčenjem.

Sl. 5: Hierapolis v Mali Aziji: pod temelji svetišča je obokan vhod nad naravnim breznom (foto: M. Frelih).
Fig. 5: Hierapolis in Asia Minor: situated under the sanctuary's foundations is a vaulted entrance above the natural abyss (photo: M. Frelih).

Svetišče boga Plutona je stalo tudi v helenističnem mestu Hierapolis. V antični maloazijski provinci Frigiji je Hierapolis slovel predvsem zaradi bližine termalnih vrelcev. Znamenito pa je bilo tudi njegovo osrednje svetišče Plutonium, saj je bilo ob daritvenem oltarju znotraj svetišča brezno, iz katerega je prihajal na površje strupen plin, zmes žveplovih spojin in ogljikovega dioksida (sl. 5, 6). Kakšen je bil obred, povezan s pogubnimi plini, nam ni znano. Zelo verjetno pa so svečeniki k vhodu v brezno vodili živali ali pa celo ljudi in jih prepustili počasnemu umiranju. Tako so ljudstvu manifestirali pogubljivo moč podzemnega sveta, hkrati pa so z žrtvami prinašali daritev bogu Plutonu. Toda vhod v Had ni bil samo eden, in zato ni nič nenavadnega, da so njegovo mesto označili na različnih lokacijah Sredozemlja, ki pa so v glavnem povezane z navpičnimi ste-

nami, votlinami, brezni, tudi z manjšimi razpokami. Poleg Elevzine je bil eden najbolj znanih vhodov v Had na skrajnem jugu Peloponeza v Tainaronu.

Mitološki junaki, ki so se "sprehajali" skozi kraljestvo večnih senc, so podzemlje zapustili drugje, kot pa so vanj vstopili (primer Herakles). V epu Argonautika Apolonija Rodoškega (cca. 295-215 pr. Kr.), ki opisuje generacijo junakov pred trojansko vojno, imamo primer, ko je Herakles odšel v notranjost Hada in od tam odpeljal Kerbera, troglavega psa, čuvarja sveta mrtvih. Komunikacija s Hadom je največkrat potekala horizontalno oziroma je bila vezana na jame z markantnim obokanim vhodom in z vodoravnim jamskim kompleksom. Toda med jamami z vertikalnim dostopom, ki naj bi jih povezali s predstavami o Hadu, je med Škočjanskimi jamami najbolj nenavadna Mušja jama (sl. 7).

Sl. 6: Hierapolis v Mali Aziji: dostop do brezna je zaščiten, saj je uhajanje strupenih plinov že povzročilo smrt med vedoželjnimi turisti (foto: M. Frelih).

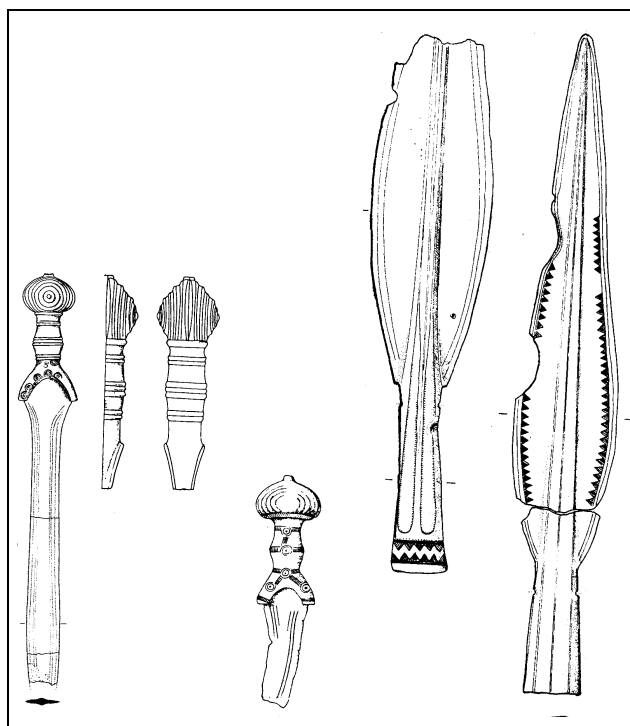
Fig. 6: Hierapolis in Asia Minor: the access to the abyss is safeguarded, as the poisonous leaking gases have already caused some deaths among inquisitive tourists (photo: M. Frelih).

Sl. 7: Mušja jama: tloris. Puščica označuje lego vhoda, temnejši raster pa obseg nasipnega stožca.

Fig. 7: Mušja jama: ground plan, with the arrow denoting the position of the entrance, and the darker screen the detritic mound's dimension.

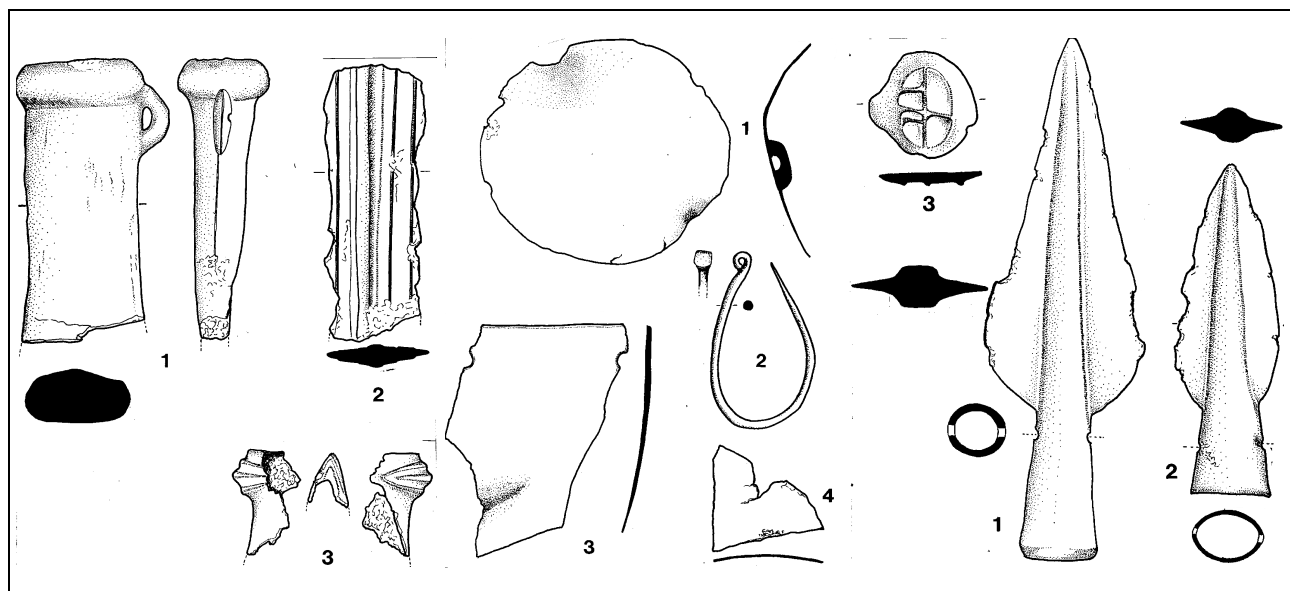
Jesen leta 1909 se je italijanski jamar Pietro Savini spustil v Mušjo jamo (št. 1095) in na površini nasipnega stožca odkril bronasto rimsko čelado. Začel je izkopavati in kmalu odkril več bronastih predmetov, ki pa so pripadali kulturi, starejši od rimske. Savinijeva odkritja so pomenila motiv za načrtne arheološke raziskave, ki jih je vodil avstrijski arheolog Josef Szombathy (1853-1943). Skromni obseg raziskav obsežnega nasipnega stožca je vendarle prinesel na dan čudovite arheološke najdbe. Več sto bronastih predmetov je sestavljalo dragocene primerke vojaške opreme, nakita in posodja (sl. 8). Največ je bilo suličnih osti, sekir, mečev, čelad, posod, okrasnih igel in fibul. Glavnina predmetov je deformiranih, saj so se nekateri zlomili pri padcu v jamo, največ pa jih je poškodovanih zaradi izpostavljenosti veliki vročini. Tako količina kot predvsem vsebina inventarja uvrščata Mušjo jamo med najpomembnejša arheološka jamska najdišča v Evropi iz obdobja pozne bronaste dobe (sl. 9, 10).

Josef Szombathy med kratkotrajno arheološko akcijo ni mogel raziskati vseh sedimentov in po mojem mnenju glavnina predmetov še vedno leži v ogromnem, neprekopnem nasipnem stožcu (sl. 11). Predmeti, ki so padli oz. bili vrženi v jamo, so pod jamskim vhodom najprej prileteli na poševno steno, od koder so se odbili v različne smeri (sl. 12).

Sl. 8: Mušja jama: izbor bronastih predmetov, ki jih je izkopal J. Szombathy (risba: M. Freljih).

Fig. 8: Mušja jama: selection of bronze artefacts excavated by J. Szombathy (drawing: M. Freljih).

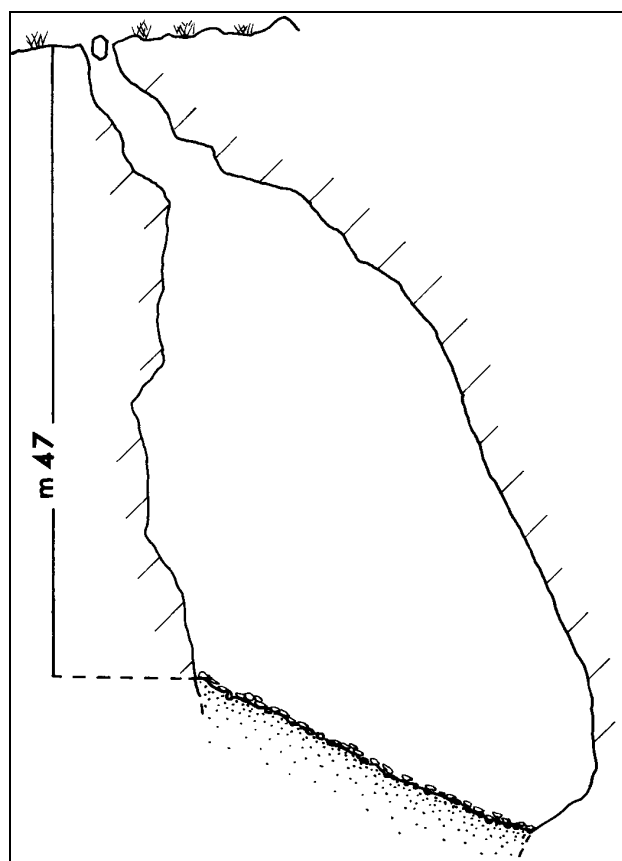

Sl. 9: Mušja jama: bronasti predmeti, ki so bili odkriti leta 1975 (risba: M. Freljih).

Fig. 9: Mušja jama: bronze artefacts discovered in 1975 (drawing: M. Freljih).

Sl. 10: Mušja jama: bronasti predmeti, ki so bili odkriti leta 1975 (foto: M. Frelih).

Fig. 10: Mušja jama: bronze artefacts discovered in 1975 (photo: M. Frelih).

Sl. 12: Mušja jama: prerez vertikalnega vhodnega dela.

Fig. 12: Mušja jama: cross-section of the vertical entrance part.

Sl. 11: Mušja jama: nasipni stožec pod vertikalnim vhodom (foto: A. Mihevc).

Fig. 11: Mušja jama: detritic mound below the vertical entrance (photo: A. Mihevc).

V nasprotju z drugimi škocjanskimi jamami je vhod v Mušjo jamo precej neopazen in na zunaj ne pritegne posebne pozornosti. Tri različno velike odprtine, ločene med seboj s prekladnimi sigastimi bloki, so ravno dovolj široke, da še dopuščajo nemoten spust v skoraj petdeset metrov globoki jamski kompleks (sl. 13). Jamski vhod je na položnem pobočju vzpetine Preval (474 m), ki na jugozahodnem območju Škocjana zapira dolino reke Reke (sl. 14). Iz pozicije vhoda v Mušjo jamo se odpira čudovit razgled nad Vremsko dolino z zaledjem prazgodovinskih in rimskodobnih naselbinskih kompleksov (Valerija, Rodik, Škocjan, Gradišče, Naklo). Čeprav je jamski vhod na prvi pogled neizrazit, pa je bil morda v preteklosti opazen predvsem od daleč, z meglo, ki se je dvigovala iz jame zaradi mešanja hladnejšega in toplejšega jamskega zraka. Danes je okolica jame poraščena, še v času izkopavanj leta 1911 pa je bilo pobočje z jamskim vhodom popolnoma golo. Če je bilo tako tudi v preteklosti, potem je bilo meglo nad jamo mogoče opaziti že z večje razdalje. V posameznih intervalih je bila dvigajoča se megla opažena tudi pri obisku jame 17. januarja 1999.

Na pobočju Prevale je nedaleč od Mušje jame Skeletna jama, ki je v literaturi znana tudi kot "Okostna jama", "Jama I. na Prevali" in "Prevala I."; nemško ime zanjo je "Knochenhöhle", v italijanskem jeziku pa se je uveljavila kot "Grotta degli Scheletri" ali "Grotta delle Ossa". Ima prav tako vertikalni dostop, toda njen vhod je na zunaj bolj markanten, saj se nad njim dviga strma stena. Že ime pove, da je to jama, v kateri so bile odkrite kosti. V jami so dejansko odkrili skeletne ostanke 11 ljudi, ki so pripadali osmim moškim in trem ženskam, starih od 18 do 40 let. V jami je bilo dokumentiranih prek 1000 kosti različnih živalskih vrst. Na podlagi podatkov iz časa raziskav naj bi šlo za grobove pokojnikov, ob katerih so ležali različni predmeti, toda stratigrafska situacija je precej nejasna, kar je predvsem posledica nesistematičnih arheoloških raziskav. Med najdbami je najbolj znana bronasta situla s paleovenetskim napisom. Arheološko gradivo naj bi Skeletno jamo postavljalo v obdobje mlajše železne dobe, že Szombathy pa je opozoril na nekaj najdb (npr. sulične osti), ki imajo ustrezne analogije med gradivom iz Mušje jame. Šele prihodnje raziskave z modernimi metodami izkopavanja in z analizami gradiva bodo pokazale, kakšne povezave so obstajale med obema jamama. Dobili bomo odgovor na ponavljajoče se vprašanje, ali so daritveni obredi pri Mušji jami potekali sočasno s pokopi v Skeletni jami, ali pa so ostaline človeških in živalskih skeletov v slednji jami zgolj odraz obredja, ki je potekal v obdobju, ko je bil kulturni pomen Mušje jame že pozabljen.

Z novimi raziskavami bi prav tako osvetlili problem razumevanja vseh procesov, ki so potekali ob daritvenih in pogrebnih ritualih ob jami. Za zdaj lahko samo sklepamo, da so umrle verjetno spuščali po vrveh v notranjost in jih zakopali v nasipnem stožcu, ki se je deponiral pod vhodnim breznom. Takšen način pokopavanja ni nič posebnega, saj so v jami Bezdanjača v Liki spuščali trupla prek sto metrov globoko in jih skupaj s prdatki polagali na površino jamskega dna. Podoben primer je jama Podumci v Dalmaciji, kjer je prav tako vertikalni dostop do nasipnega stožca pod jamskim vhodom. Pri kopanju stožca so odkrili grobove (?) s prdatki, med drugim tudi ostanke orožja, kar lahko pomeni, da imajo pokopi vojaški značaj. Grobove vojščakov so odkrili tudi v eni najbolj znanih jam na vzhodni obali Apeninskega polotoka. To je jama Mannaccora na polotoku Gargano. V njej so odkrili več grobov iz obdobja srednje in pozne bronaste dobe. Jama "Antro della Noce" v hribovju Cetona v toskanski provinci Siena je za nas še posebej zanimiva, saj so v njej našli veliko sežigališče, ob katerem je ležalo osem človeških lobanj, ostanki skeletov pa so bili parcialno razporejeni po jami oziroma niso bili v normalni anatomske legi.

Sl. 13: Vhod v Mušjo jama (foto: M. Frelih).

Fig. 13: Entrance to Mušja jama (Fly Cave) (photo: M. Frelih).

Sl. 14: Pogled na Škocjan s pobočja Prevale (foto: M. Frelih).

Fig. 14: View of Škocjan from the Prevala slope (photo: M. Frelih).

V Sloveniji je zelo znan primer jamskih pokopov v Ajdovski jami pri Krškem. Prav tako zanimiv, vendar arheološko zelo slabo raziskan način pokopavanja v jami pa imamo v Lukenjski jami pri Prečni na Dolenjskem. Skozi ozko horizontalno odprtino so umrle potegnili v notranjost jame in jih polagali po tleh. V manjši dvorani so bili odkriti skeletni ostanki, ki jih je že prekrivala siga. Radiološka raziskava vzorcev je pokazala, da je siga stara 2600 let, kar pomeni, da so kosti pripadale ljudem železne dobe. Danes so sledovi pokopnikov zelo skromni, saj je nezaščiten jama dopuščala nemoten obisk in odnašanje kosti.

V primeru Skeletne jame se mi zastavlja vprašanje, ali so ljudi zares namensko pokopavali, ali pa so jih preprosto še žive pahnili iz strme navpične stene, ki se dviguje nad jamskim vhodom. K tej misli se nagibam predvsem zaradi podatka, da so v jami skupaj s človeškimi kostmi našli še ostanke konjev, goveda, ovc, svinj in psov. Žrtvovanje živali v pogrebnem in kulturnem obredju je bil v prazgodovini pogost pojav, prav tako pa so ponekod rituali zahtevali človeške žrtve. Ob tem se je treba spomniti na Homerjev opis pogrebnih svečanosti ob smrti grškega junaka Patrokla. Pogreb in svečane tekme v njegov spomin je pesnik opisal zelo podrobno, saj je bilo ob množici padlih Grkov in Trojancev samo Patroklovo truplo pokopano z najvišjimi častmi. V resnici se v Patroklovem pogrebu zrcalijo običaji, ki so bili pri Grkih v navadi ob smrti pomembne osebe.

Ko je bila lesena grmada postavljena, so nanjo položili Patrokla in Ahil ga je premazal z maščobo ovac in goved ter truplo obložil z razkosanim mesovjem. K umrlemu so priložili še vrče, napoljene z medom in oljem, na vrh grmade pa so zvezli še trupla štirih konj in dveh psov. Toda Ahilov srd ob smrti prijatelja se še ni umiril in ukazal je pobiti dvanajst zajetih Trojancev. Skupaj s Patroklovim truplom naj bi zgoreli na grmadi. Toda grmada ni hotela zagoreti. Šele Ahilova molitev in obredno zlivanje daritvenega vina iz zlate čaše je prepričalo vetrove, da raznetijo ogenj med debli grmade.

V sklopu Škocjanskih jam moramo omeniti, da so v Czoernigovi jami na pobočju, ki se spušča proti podzemeljskemu toku Reke, odkrili dve lobanjski kosti otroka iz starejše železne dobe. Iz 5. in 4. stol. pr. Kr. so človeški ostanki, najdeni v Tominčevi jami. Deset skeletov naj bi pripadalo mlajšim osebam. Okostja najmanj desetih ljudi v niši vzhodnega rova pa naj bi pripadala prebivalcem iz bakrene dobe. Človeški ostanki v Škocjanskih jamah so torej bili dokumentirani, vendar pomanjkljive arheološke raziskave ne dopuščajo dokončne interpretacije njihovega pomena. V ospredju so verjetno namenski pokopi, ni pa izključeno obredno žrtvovanje.

Medtem ko so zgoraj omenjena jamska najdišča v Italiji in na Hrvaškem povezana z Mušjo ali s Skeletno jamo predvsem zaradi kulturnih obredov, ki so zaradi različnih vzrokov potekali v podzemnem kompleksu, pa je glede arheološke zapuščine manj sorodnih elementov.

Zato v tem kontekstu pritegne posebno pozornost jamsko najdišče Heathery Burn Cave v severnem delu Anglije, v bližini mesta Durham. V jami so bili odkriti številni ostanki bronastega orožja, nakita, tesarskega orodja in posod. Predmeti so bili najdeni skupaj s sledovi kurišča, poleg so bile razbite in ožgane živalske kosti ter celo človeški skelet! Iz dosedaj znanih raziskav lahko sklepamo, da je v jami Heathery Burn Cave v obdobju med 9. in 8. stol. pr. Kr. potekal obred pokopavanja, verjetno skupaj z darovanjem dragocenih predmetov v čast podzemnemu božanstvu. Še posebej so zanimivi fragmenti bronastih posod, ki kažejo na povezavo z ostanki posodja iz Mušje jame, še ožja analogija pa ponazarja bronasto vedro iz najdišča Nannau v Welsu. Čeprav je geografska oddaljenost med najdišči zelo velika, nam ravno sorodnosti v daritvenem posodju dokazujejo, da so bile razdalje premagljive s komunikacijami, ki so širile izmenjavo materialnega in duhovnega sveta.

Bogata arheološka zapuščina Mušje jame nam omogoča vpogled v zelo privlačno poglavje poznobronastodobne (12.-9. stol. pr. Kr.) poselitve jugovzhodnoalpskega prostora. Toda za lažje razumevanje pomena same jame je treba poudariti osnovne poteze zgodovinskega ozadja obdobja, v katero sodi omenjeni arheološki inventar. To je bil čas, ko se je drugo tisočletje bližalo zadnjemu tisočletju pred Kristusom. Na obrobju in v zaledju sredozemskega bazena so potekale migracije ljudstev v senci vojaških operacij, ki so med drugim povzročile uničenje starodavnega hetitskega kraljestva. Faraon Ramzes III. je okoli leta 1170 pr. Kr. z veliko težavo branil Egipt pred pritiski t. i. zveze pomorskih ljudstev, velike civilizacije so se začele razkrajati, nastajali so manjši kulturni krogi z močno tendenco po medsebojnih vplivih, ki so jih pogojevali predvsem intenzivnejši trgovski stiki med obalnimi mesti v Grčiji, v Mali Aziji, Cipru, Levantu, na Kreti, Siciliji in na jugozahodni obali apeninskega polotoka.

Po zaslugi Feničanov je razvoj ladijske tehnologije prispeval k povečanju pomorskega prometa. Odpirale so se trgovske poti, ob katerih so nastajale nove naselbine. Tudi vodne poti vzhodnega dela Jadranskega morja so postajale vedno bolj aktualne za plovbo, čeprav je arheološko evidentiranje poselitve otokov in obale vzhodnega Jadrana med koncem 12. stoletja in začetkom 10. stoletja zelo skromno, še bolj redki pa so materialni dokazi, ki bi kazali na povezavo z egejskim svetom. Zato je v tem kontekstu zelo pomembno dejstvo, da je med inventarjem Mušje jame gradivo, ki dokazuje (pomorsko) komunikacijo med Jadranom in Egejo.

Mušja jama slovi predvsem po najdbah, ki sodijo med najstarejše znane železne izdelke v jugovzhodnoalpskem prostoru. Konec 12. stoletja in v teku 11. stol. pr. Kr. so železni izdelki začeli vedno pogosteje nadomeščati bronaste predmete. Hetiti so v sredini 2.

tisočletja že poznali pridobivanje in predelavo železa. Produkcija železa je prevladovala na območju osrednje Anatolije in Levanta. Izdelki iz železa in kovine, sorodne jeklu, pa so bili s trgovskimi vezami razprostranjeni po celem Sredozemlju (sl. 16). To se zelo očitno kaže tudi v produkciji mečev, kjer se je tipološka forma obdržala, zamenjala pa se je kovina. Takšno preobrazbo v materialu, ne pa v formi, zasledimo tudi pri železnem meču iz Mušje jame (sl. 15). Kvalitetno izdelani in v dobrem stanju ohranjeni 59 cm dolgi meč je zelo verjetno nastal v egejskem prostoru. Med železne predmete sodi prav tako deset primerkov suličnih osti. Z evidentiranjem železnih najdb v Mušji jami se odpira hipoteza, da je že okoli leta 1000 pr. Kr. prišlo do stika med grškim in jugovzhodnoalpskim svetom, ko so v ospredje prišle pomorske povezave. Iz obdobja 11., predvsem pa iz 10. stoletja poznamo na grških tleh nekaj lokacij, kjer so bili odkriti kakovostni primerki železnih jezičastoročajnih mečev. Najbolj znani sta grobišči v Atenah, Kerameikos in Agora. Več železnih mečev so odkrili tudi v najdišču Lefkandi na Evbeji. V grški Makedoniji je mesto Vergina, kjer so nedaleč stran od slovite grobnice Filipa Makedonskega odkrili več grobov s kvalitetno ohranjenimi meči.

Območje severnega Jadrana je postalo že sredi drugega tisočletja zelo aktualno zaradi osrednje vloge pri trgovini z jantarjem. Od južne obale Baltika je potekala kopenska pot prek srednje Evrope proti vzhodnim Alpam in naprej proti obali. Trgovanje z jantarjem prek današnjega ozemlja Slovenije je bilo aktivno vse do rimske dobe. Morda ni naključje, da eno najbogatejših odkritij jantarskih izdelkov poznamo ravno iz območja Škocjana. V konstrukciji obzidja naselbine v Škocjanu so leta 1908 odkrili kar 1170 različnih predmetov. Poleg izdelkov iz bronu in stekla je bilo izkopanih tudi 497 jantarnih jagod. Najdbe so datirane v prvo polovico 4. stol. pr. Kr., toda nekaj pridatkov je zagotovo starejšega datuma. Najdbe jantarja v Škocjanu dopuščajo možnost, da je bila tu ena izmed pomembnejših postaj trgovine z jantarjem med Baltikom in Jadrantom. To pomembno vlogo verjetno lahko povežemo s tradicijo darovanja v jamskih svetiščih na tem prostoru. Po jantarni poti je verjetno prišlo do stikov s panonskim prostorom, od koder izhaja nekaj predmetov, odkritih v Mušji jami.

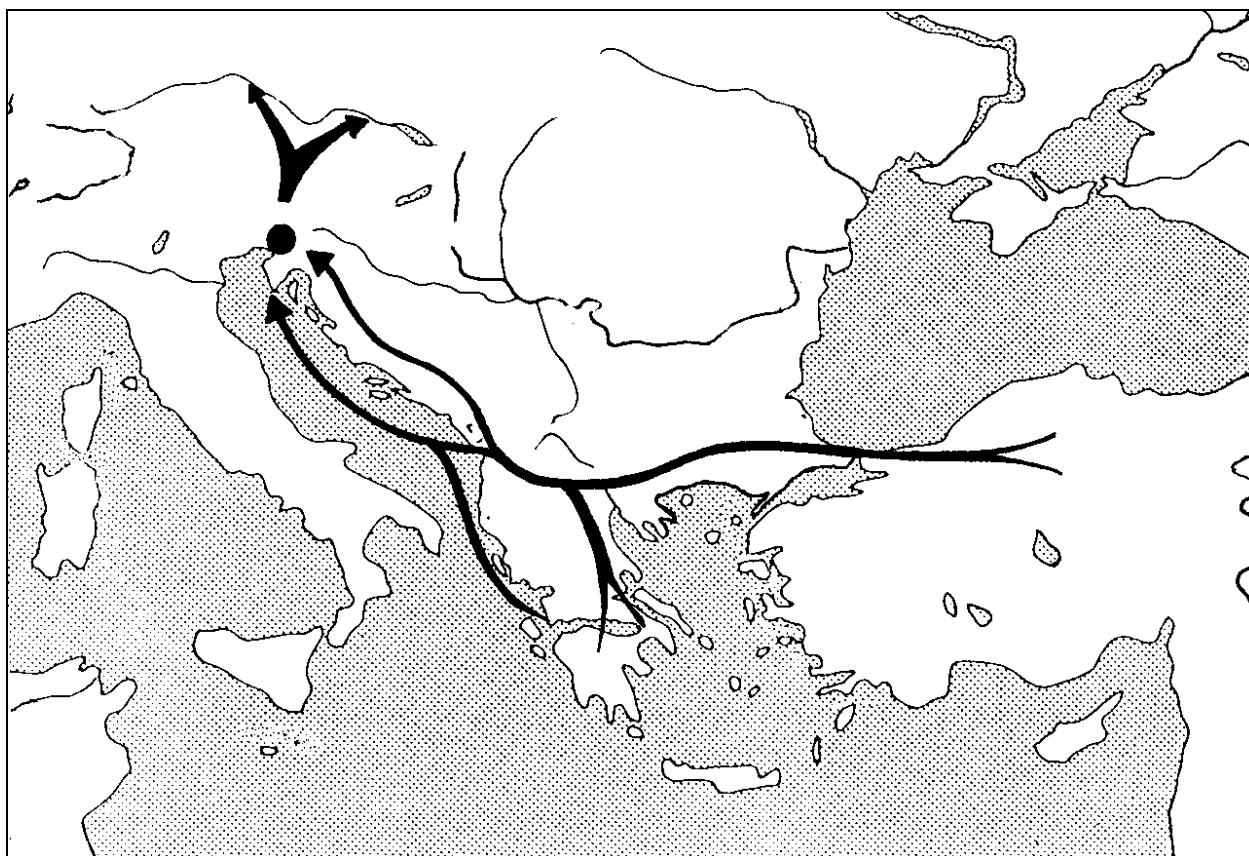
Jantarno pot lahko razumemo kot možno relacijo Mušje jame z osrednjim in severnim delom Evrope, lahko pa jo razumemo tudi kot vezni člen z zaledjem vzhodne jadranske obale, z Apeninskim polotokom, in z egejskim prostorom. Iz teh območij navsezadnje izhaja glavna najdba, ki so jih do sedaj odkrili v jami. Kulturno mesto Mušja jama je bilo po vsebini in po darovanih predmetih orientirano proti Mediteranu. Z ladijskim prometom, ki je bil že v bronasti dobi razvit med dalmatinsko obalo, Italijo in Egejo, so bili v zaledje severnega Jadrana oziroma do Mušje jame transportirani tudi železni izdelki, v obratni smeri pa je potekala trgovina z

jantarjem.

Podobno kot za bronaste najdbe se tudi za železne zastavlja vprašanje, ali so jih v jamo darovali ljude, ki so prišli tja od drugod prav posebej zaradi jamskega kulta, ali pa so jih v jamo vrgli avtohtoni prebivalci kot bojni plen. Ker arheološki inventar Mušje jame zajema gradivo iz različnih kulturnih krogov, se bolj nagibam k zaključku, da so ljudje z Apeninskega polotoka, dalmatinske obale, osrednjega Balkana, iz panonske nižine in verjetno celo iz egejskega prostora namenoma prihajali k jami ter darovali svoje dragocenosti v čast podzemnemu božanstvu.

Sl. 15: Mušja jama: ročajna plošča železnega meča (fototeka Naravoslovnega muzeja na Dunaju) in skica meča (risba: M. Frelih).

Fig. 15: Hilt plate of iron sword (phototeca of the Natural History Museum in Vienna) and drawing of the sword (drawing: M. Frelih).

Sl. 16: Skica prikazuje širjenje poznavanja železa v jugovzhodnoalpski prostor.
Fig. 16: Sketch indicating how the knowledge of iron spread into the southeastern Alpine region.

Železni izdelki iz Mušje jame tako kažejo na ožjo povezavo z grškim svetom med 11. in 10. stoletjem. Z izjemo arheološkega inventarja iz Mušje jame na območju današnje Slovenije nimamo evidentiranih nobenih drugih elementov, značilnih za mediteranski prostor v tem času, kljub temu pa lahko dopuščamo možnost, da je to ozemlje zaradi izjemnih naravnih razmer imelo pomembno vlogo v formiranju komunikacijskega sistema, ki je povezoval tako kopne kot tudi vodne poti med severnim Jadranom in srednjo Evropo.

Stiki med Grčijo in Jadranom so se ohranili v starodavnih legendah, ki skozi zamegljeno podobo odsevajo resnično ozadje motiva, iz katerega se je razvila zgodba. Znamenita je mitološka pripoved o Argonavtih, ki naj bi jih bilo iskanje zlatega runa po Donavi in Savi pripeljalo celo do naših krajev. V Istri naj bi bili ustanovili Pulo, po Jadranu pa naj bi se bili nato vrnili na Peloponez.

Episki junak Antenor je iz opustošene Troje odplul proti zahodu, prišel do (ilirske) obale Jadrana, se ustavil na Korkiri - Korčuli in nadaljeval pot proti zahodu, kjer

je v obalnem zaledju postavil naselbino, iz katere se je razvila današnja Padova.

*Glej, skozi vojsko Ahivcev je mogel uiti Antenor,
 priti v Ilirski zaliv in v sredo kraljestva Liburnov
 mimo izvira Timáva, kateri iz žrel se devetih
 v morje izliva tako, da kar gora hrumi in se morje
 glasno bučeče razliva po poljih...²*

Vergil, Eneida, I. spev

Iz osrednje Grčije, mimo Ohridskega in Lihniškega jezera naprej proti severozahodu, je do obale Jadrana potekala t. i. Kadmejska pot. Ime izhaja po legendarni osebi Kadmu, ki je s soprogo Harmonijo prišel na obalo Jadrana, se spremenil v kačo, po smrti pa so ga častili v svetiščih. Med antičnimi avtorji je ohranjenih več legend o Kadmu in v glavnem je zaznati osnovno idejo, ki izhaja iz tradicije o prazgodovinskih grških stikih z

2 Ahivci, t. j. Ahajci, oziroma Grki, so pod poveljstvom Agamemnona napadli in po desetih letih obleganja uničili Trojo. Liburni so bili prazgodovinsko ljudstvo, ki je naseljevalo vzhodno jadransko obalo.

jugovzhodno obalo Jadrana. V nekaterih legendah je omenjen tudi severni Jadran, kjer naj bi v antični Poli (Pula) ležal grob Harmonije. Legenda o Kadmu ima zametke v obdobju velikih migracij, ki so zajele Sredozemlje v teku 13. stol. pr. Kr. Tudi v kasnejšem helesističnem in rimskem obdobju je bila popularna oblika češčjenja grških božanstev. Diomedov kult je obstajal na otoku Palagruža, saj so tam odkrili ostanke keramike z imenom tega božanstva. V mitološkem ozadju različnih legend in epov lahko vsekakor razpoznamo starodavne povezave severnega Jadrana s civilizacijami Sredozemlja.

Predmeti, ki so bili odkriti v Mušji jami, so del kulturnega obredja in sodijo v obdobje, ko se je v Sredozemlju pozna bronasta doba že postopoma umikala železni dobi. To je čas 11. stoletja pr. Kr., samo nekaj desetletij po znamenitih spopadih med Ahajci in Trojanci za prevlado nad mestom Troja v Mali Aziji. Grški pesnik Homer, ki nam je zapustil dramatične opise desetletne vojne, je iz porušene Troje popeljal glavnega junaka Odiseja proti domu. Toda pot domov je bila za Odiseja še daljša od obdobja, ki ga je preživel pred Trojo. Vrnitev proti domači Itaki se spreobrne v pravo pustolovščino in splet okoliščin prisili Odiseja celo v potovanje proti kraju, kjer leži vhod v kraljestvo mrtvih, v temačni Had.

*Kadar po dolgi boš vožnji prerezal vódo Okeána,
kjer ob nizki obali ležijo Perséfone gaji,
v njih pa visoki topoli rasto in jalove vrbe:
tam pripahni ob breg vrtinčnih tokóv Okeána,
sam pa pojdi naprej, proti Hadesu dvorom trohnečim.
Tik ob vhodu izliva se Aheron Reka ognjena,
z njo obenem Kokítos, ki sam iztok je iz Stiksa,
dva bobneča slapova, na stéku pa rtasta skala.*

Homer, Odiseja, 10

Po nasvetu boginje Kirke si je Odisej dostop v Had odprl tako, da je z mečem izgrebel manjšo jamo in vanjo zлил pitno daritev iz mleka, medu, sladkega vina in vode. Vrh vsega je natresel še ječmenovo moko, nato pa je z nožem zarezal v vrat dveh ovac in njuno kri spuščal v odprtino. Nenadoma se je pred njim odprl vhod v podzemlje in duše umrlih so se zgrnile okoli njega.

*Vzel sem ovci pod nož in zarezal ju ravno nad jamo;
črna se ulila je kri; in glej, odprè se podzemlje,
v gostih vršelih prihajajo duše umrlih pokojnih.*

Homer, Odiseja, 11, 35-37

Odisej se je ustrašil množice duš, ki so prihajale iz podzemlja. Spremljevalcema je ukazal, naj hitro data iz kože ovci in ju sežgó v čast bogu Hadu in njegovi soprogi Persefoni, sam pa je z mečem odganjal sence pokojnikov, ki so hoteli piti svežo daritveno kri. Naposled je prišla iz onstranstva tudi duša Tejrézia, slepega vedeževalca iz Teb. Odiseju je podrobno razkril težave, ki ga še čakajo pred uspešno vrnitvijo v domovino.

V primeru Odiseje je pomemben podatek, da je moral glavni junak najprej zarezati z mečem po površini zemlje in šele nato se mu je odprl podzemni svet. Ta opis kaže na možnost, da je avtor imel v mislih vhod z vertikalnim dostopom v podzemlje. Ozki vhod Mušje jame se zelo slikovito ujema z umetniško vizijo dostopa do podzemnega kraljestva! Ob tem je še treba poudariti, da je Odisej ostal zunaj Hada in duše so prihajale k njemu, ne on k njim.³

V zvezi z Mušjo jamo je zelo pomemben podatek, da je veliko najdb deformiranih zaradi izpostavljenosti visoki temperaturi. Prav tako so med izkopavanji v jami opazili plasti oglja. To opažanje nas vodi do hipotetičnega razmišljanja o grmadi, ki so jo pri daritvenih obredih zanetili v bližini jamskega vhoda ali pa celo neposredno nad njim. Naravna izoblikovanost vhoda s tremi odprtini med velikimi sigastimi blokmi dopušča možnost za postavitve lesene konstrukcije daritvene grmade.

Primeri iz Aten, Elevation in iz Hierapole nam kažejo mogočne arhitekturne komplekse, ki so bili postavljeni nad naravnimi brežni. Nekaj takšnega pri Mušji jami ne pričakujem, ne izključujem pa verjetnosti obstoja daritvenega oltarja. V bližini jamskega vhoda ali celo nad njim je zagotovo stalo obredno sežigališče, konstrukcija oltarja pa tudi ni bila daleč proč. Ob tej hipotezi naj navedem slikovit primer, ki ni iz oddaljenega egejskega sveta, ampak izhaja iz legende o nastanku cerkve sv. Frančiška na Mirni gori nad Semičem. Na gori naj bi v eni izmed votlin živel zmaj, ki je s hudournimi oblaki, polnimi toče, uničeval trto in žito v Beli krajini in na Hrvaškem.

Tedaj so Belokranjci in Hrvatje sezidali nad eno teh votlin cerkev v čast sv. Frančišku. Ravno nad jamo je stal veliki altar. Votline žrelo je bilo pod menzo velikega altarja. Ker so ljudje vedno nosili kamenje in se hoteli osebno prepričati o njeni globokosti, so pri tem onesnažili altar. Vsled tega je dal svoj čas planinski župnik to odprtino zazidati (Podlogar, 1909).

Pri razumevanju kulturnih dejavnosti v zvezi z Mušjo jamo je še posebej pomembno odkritje posameznih kosov stopljenega bronu, med katerimi so razpoznavni ostanke ožganih kosti. So človeške ali živalske? To ostaja nerazrešeno vprašanje, ki v prihodnjih raziskavah še

3 Ena izmed aktualnih lokacij vhoda v Had, kot ga omenja Odiseja, je postavljena v zahodno-grški Epir, južno od kraja Parga.

čaka na odgovor. Da fragmenti kosti lahko pripadajo ljudem, ni izključeno, saj s pomočjo Homerjevega opisa sežiganja Patroklovega trupla na grmadi vidimo, da je Ahil ukazal, naj se ob pokojniku poleg živali pobije in žrtvuje tudi dvanajst mladih trojanskih vojščakov. Na grmado položeni dragoceni predmeti, ob njih daritvene živali ali celo žrtvovani ljudje manifestirajo predstavo posmrtnega darovanja, ki ga pozna homerski svet.

*... četvero še konj lepovranih,
vrže (Ahil) na oder urno, težko se mu trgajo vzdih.
Psov devet je imel gospodar, navajenih mize,
tudi od teh zakolje jih dvoje in dene na sklado;
mladcev odličnih dvanajst, sinov junaških Trojancev,
z mečem zaklanih prida, z mrakotnimi mislimi v srcu.
Vtakne v grmado nato moč ognja, neugasno
sproži se vzdih mu globok, ko druga pokliče z imenom:
Patrokle, bodi vesel, četudi si v Hadovem domu ...*

Homer, Iliada, 23, 171-179

Toda bolj verjetno se mi zdi, da je v primeru Mušje jame šlo prej za žrtvovanje živali kot ljudi. Obredno ubijanje ljudi bi lahko morda prej navezali na dokazane kostne ostanke v Skeletni jami. K razmišljanju o kulturnem ozadju Mušje in hkrati tudi Skeletne jame je treba dodati še epsko izročilo iz homerske dobe. Zgoraj omenjeno Ahilovo težko odločitev, da za daritev na grmadi pobije dva od svojih devetih psov, je zanimivo združiti s podatkom, da so v Skeletni jami dejansko odkrili tudi kosti psov.

Žrtvovanje psov pomeni, da je ritual potekal v kontekstu predstav o Hadovem kraljestvu. Črni psi so bili namreč daritvena žival, ki so jo v Mali Aziji prinašali v dar boginji Hekati, vladarici podzemlja (!). V Egiptu je Anubis, božanstvo v pasji oz. šakalovi podobi, ponazarjal čuvaja nekropol, varoval je umrle v onstranskem svetu. Svečeniki so pri obredu mumificiranja nosili masko v obliki Anubisove glave, v grobnice so prinašale njegove kipe in tako simbolično zavarovali pokoj-

Sl. 17: Avtor s kopijo bronastega obrednega ščita iz švedskega najdišča Fröslunda ob jezeru Vänern (foto: E. Kobal).

Fig. 17: The author with a copy of a bronze ceremonial shield from the Swedish site of Fröslund at Lake Vänern (photo: E. Kobal).

nika.⁴ Pes ali volk sta pri starodavnih ljudstvih pomenila stično točko med dnevom in nočjo, med življenjem in smrtjo. Njuno mesto je pri vhodu v podzemlje, sta čuvaja posameznih grobnic ali pa pokopaliških kompleksov.

V zvezi z obredi, ki so potekali ob vhodu v Mušjo in druge jame, je možnih veliko razlag. Številne okrogle ploščice in raznovrstni obeski me spominjajo na okrasje oblačil šamanov. Njihova obredna garderoba vsebuje bogat izbor kovinskih obeskov, ki poleg dekorativne vloge opravljajo tudi zvočno kuliso šamanskemu plesu. Prepričan sem, da bi nam študij noše in kulturnih rekvizitov, ki jih šamani še vedno uporabljajo npr. v Afriki, Sibiriji in v Nepal, pripomogel k razumevanju pomena posameznih predmetov.

Pred leti sem si v Naravoslovnem muzeju na Dunaju ogledal več sto kosov bronaste pločevine iz Mušje jame. Med fragmenti sem opazil nekaj primerkov s tolčenim in vrezanim okrasom. Zaradi slabe ohranjenosti je težko razpoznati, kateremu predmetu pripadajo. Morda bi lahko nekatere koščke pločevine povezali z okroglimi ščiti, ki jih zaradi izdelave iz tanke pločevine niso uporabljali v vojaško-obrambne namene. Uporabljali so jih namreč med posebnimi obrednimi plesi in pri tem udarjali s ščiti drug ob drugega. Takšni ritualni ščiti so bili okrogli in izdelani iz tanke bronaste pločevine. Njihova razširjenost je bila v Evropi zelo velika, najbolj v obdobju med 1200 in 800 pr. Kr. Zelo znani so izjemno dobro ohranjeni primeri ščitov s švedskega najdišča Fröslunda ob jezeru Vänern.⁵ Leta 1985 je bilo na ključno odkritih šestnajstih okroglih ščitov t. i. tipa Herzsprung. S povprečnim premerom okoli en meter so bili izdelani iz bronaste pločevine, ki ni preseгла debeline 0,5 milimetra. Sprednja stran ščita je bila običajno dekorirana, največkrat z izbočenimi buncicami, na zadnji strani pa je bil na sredini pritrjen ročaj (sl. 17). Že kmalu po končanih arheoloških raziskavah je bilo jasno, da so ščiti povezani s kulturnim ozadjem. Funkcijo ščitov so arheologi pojasnili s pomočjo antičnega mitološkega izročila. Zelo verjetno so jih uporabljali ob posebnem obrednem plesu, kjer so plesalci s ščiti udarjali drug ob drugega in tako ustvarjali ritem. Takšen način plesa je poznala tudi stara Grčija. V kraju Dragmos na Kreti so v minojskem templju, ki je bil posvečen Diktejskemu Zevsu, odkrili tekst obredne pesnitve z naslovom "Himna v čast Diktejskemu Zevsu". Besedilo omenja Zevsa, ki je s Kureti vsako leto obiskal goro Dikte na Kreti, in pobožno ljudstvo se je nanj obračalo s prošnjo, naj jim prinaša srečo, njihovi deželi veliko

rodovitnosti, vojsko in mornarico pa naj varuje pred najhujšim. Himno so prepevali ali recitirali goli mladeniči, ki so med plesom v rokah držali ščite.

Ob povezavah Mušje in drugih jam na območju Škocjana z mitološko interpretacijo Hada je treba upoštevati, da skrivnostno podzemlje ni pomenilo samo temačne podobe onstranstva, marveč je hkrati ponzarjalo tudi pot v Elizij, v bivališče blaženih. To je bila po Homerjevi razlagi rajska dežela na skrajnem robu sveta.

Tebi pa sojeno ni, bogorodni junak Meneláos, v Argosu, konjem redniku, umreti po volji usode, pač pa nesmrtni bogovi pošljó te v Elizijsko polje, tja na kraj zemljé – (Radamantis je tam plavalasi, mirno in blaženo tam ljudem poteka življenje; ni snega ne dežja, ne sile pozimskih viharjev, večno pihljajo onod iz Okéana sapice rahle, sladki zefirov šelést ljudi hladi in oživlja) – kajti, kot Hélenin mož si zet jim Kroníona Zeusa.

Homer, Odiseja, IV, 561-569

Vergil pa opisuje, kako so se poti v podzemnem Hadu razcepile v smeri proti strašnemu Tartarju in proti nebeškemu Eliziju. Zanimivo je antično religiozno izročilo, da je bila pot do Elizejskih poljan speljana po Severnem Jadranu: Jadransko morje se je po nekaterih virih imenovalo Kronovo morje ali Rejin zaliv, obe božanstvi pa sta vladali nad dušami umrlih v Eliziju. Morda ni naključje, da je legenda o Kadmu vezana na Jadran ravno v kontekstu preobrazbe v večno življenje. In Škocjanske jame, kot potencialni vhod v Had oz. v Elizij, so samo slabih dvajset kilometrov proč od jadranske obale. Vergil med drugim navaja, da so v Eliziju junaki tudi skrbno pazili na orožje in na konje kot v času svojega življenja. S tem se morda odpira nova dimenzija daritvenega pomena dragocenih kosov orožja in konjske opreme iz Mušje jame. Prav tako je treba v posmrtnem kontekstu razumeti ostanke konjskih okostij, ki so jih odkrili v Skeletni jami.

Tako, kot so živi ljubili svoje orožje in konje, jih pasli in skrbno redili tudi v podzemlju so z isto ljubeznijo zanje skrbeli.

Vergil, Eneida, VI. spev

4 Znameniti kip Anubisa je bil odkrit v Tutankamonovi grobnici.

5 Za številne podatke v zvezi z najdiščem Fröslunda dolgujem zahvalo arheologu dr. Ulfu Eriku Hagbergu, ki je v začetku leta 2001 o tem fenomenalnem odkritju predaval tudi v Ljubljani. Maja istega leta me je g. Hagberg sprejel v Stocholmu in me podrobno seznanil z okoliščinami odkritja bronastih ščitov.

V zvezi s konji je treba omeniti še legendo o grškem junaku Diomedu, ki ga je izpred Troje pot pripeljala v Tržaški zaliv in tam se je izkrcal na kraju s sedmimi rečnimi izviri. Nastal je kraj z imenom Timav, po katerem še danes nosi reka ime. Junak Diomed je bil po smrti deležen herojskih časti in ob posebnih priložnostih so mu v spomin žrtvovali belega konja, tako da so ga pognali prek skalnih pečin. Beli konji, znameniti kraški lipicanci, še vedno živijo na območju, kjer je bil v davni razširjen Diomedov kult. Ostanki konjskih kosti v Skeletni jami so na prvi pogled lahko združljivi s tem mitološkim izročilom, toda njihov pravi pomen bodo razkrile šele nove raziskave in podrobnejše analize osteološkega gradiva.

Vhod v neznani podzemni svet mogočnih Škocjanskih jam je bil za prazgodovinskega človeka lahko tudi dostop v kraljestvo blaženih. Impozantni vhodi, temačni jamski rovi in globoka brezna so v preteklosti pomenili abstraktni *dromos*, hodnik v grobnicah, ki je povezoval zunanji svet z grobno komoro. Takšen prehod je v simboličnem smislu združeval konec življenja z onstranskim svetom. Temačni koridor, skozi katerega potuje duša umrlega, je stalnica v orientalnih religijah, saj nastopa kot nujna oblika preobrazbe in preizkušnje. Je pogoj za začetek novega življenja v rajskem svetu Elizija, kjer se hkrati dokončno manifestira univerzalno zmagoslavje svetlobe nad temo. Škocjanske jame s

prepadnimi stenami in deročo reko, ki pod mogočnimi janskimi vhodi izginja v temačno podzemlje, ustreza scenografiji starodavnih mitoloških predstav o vходу v onstranski svet.⁶ V Mušji jami odkriti materialni dokazi o stiku z grško civilizacijo podpirajo hipotezo, da je v jugovzhodnoalpski prostor prodrli tudi duhovni vpliv že predhomerskega sveta. To nam potrjujejo tudi ostanki kosti ljudi in živali iz Skeletne jame, ki so zgovorni sledovi ritualnega žrtvovanja v čast podzemnim bogovom. Množica predmetov, ki je bila z verskim motivom vržena v jamo, pa kaže pripadnost različnim kulturnim krogom, kar potrjuje, da je sloves škocjanskega prostora segal zelo daleč. Lokaliziranje Hada v območje Škocjanskih jam odpira nove dimenzije v ovrednotenju tega svojevrstnega naravnega fenomena. Študij kulturnih obredov bo v prihodnje prispeval k širšim pogledom na jamska najdišča v tem delu Evrope in aktualiziranje pojavov kulta bo še bolj izpostavilo dominantno vlogo Škocjanskih jam. Mušja jama z bogatim arheološkim inventarjem je imenitno izhodišče za preučevanje rekonstrukcije starodavnega obredja, ki je povezano tako z darovanjem kot tudi z žrtvovanjem. Interdisciplinarni pristop k raziskavam Mušje jame je svojevrsten izziv za slovenske raziskovalce, saj je to edini način, da se po treh tisočletjih jamsko svetišče izpostavi kot eno najpomembnejših kulturnih središč na stičišču starodavnih kultur Evrope in Sredozemlja.

6 Naravni ambient je bil primarni motiv za nastanek kulturnih dejavnosti na območju Škocjanskih jam. Impresivno podobo prostora pa so zelo verjetno nadgradili še različni pojavi, podobni tistim, ki so še nedavno presenečali prebivalstvo Škocjana in okolice. Svojevrsten dogodek je bila vsekakor velika poplava jeseni 1965, ko požiralniki niso mogli sproti požirati ogromnih količin vode. Voda se je začela hitro dvigovati in pod seboj poplavljalni obsežne jamske komplekse. Večje poplave so bile dokumentirane tudi v 19. stoletju, ko se je voda nad prvotno strugo Reke dvignila tudi za več kot 20 metrov.

THE CAVES OF ŠKOCJAN – AT THE CROSSROADS OF ANCIENT EUROPEAN AND MEDITERRANEAN CULTURES

Marko FRELIH

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18
e-mail: marko.frelih @amis.net

SUMMARY

With their precipitous walls and gushing river, which under the mighty cave entrances disappears into the dark underground, the cave system of Škocjanske jame correspond to the scenography of ancient mythological conceptions about the entrance into the other world. Natural environment was the primary motif for the origin of sacred activities in the area of the Caves of Škocjan. The impressive image of the area was most probably superstructured by various phenomena similar to those that during the last century often surprised the inhabitants of Škocjan and its vicinity. One of the very special events was certainly the great flood in the autumn of 1965, when the karst sinks could no longer swallow the huge amounts of water. The latter began to rise quickly and inundated the extensive cave complexes under it. Even greater floods were documented in the 19th century, when water rose above the original bed of the Reka river by more than 20 metres.

*The material evidence, which was found in the cave Mušja jama and speaks of contacts with Greek civilisation, supports the hypothesis that the southeastern Alpine region had been reached by the spiritual influence of the pre-Homeric world. This has also been confirmed by the remains of human and animal bones from the cave Skeletna jama-, which are certainly eloquent traces of ritual sacrifice in the honour of underworld gods. The multitude of artefacts thrown with a religious motif into the cave indicates, however, an affiliation to different cultural circles, which in turn confirms that the fame of the Škocjan area travelled very far indeed. The author of the paper links the cultic significance of the cave with the potential entrance to Hades, and also wishes to point out at the interesting affinity with the description of the entrance to Hades in Homer's *Odyssey*, where the main protagonist was first of all compelled to dig a trench with his sword, before the netherworld opened up for him (*Odyssey*, 10., 23-50). This description indicates a possibility that Homer had an entrance with vertical access into the Underworld in his mind. The narrow entrance of the Mušja jama very picturesquely fits into the artistic vision of the access into the underworld kingdom! Placing of Hades into the Škocjan area is opening up some new dimensions in the evaluation of this unique natural phenomenon. In future, a study of cultic rituals will no doubt contribute towards a wider consideration of cave sites in this part of Europe, and an actualisation of cult phenomena will even further highlight the dominant role of the cave system of Škocjanske jame. With its rich archaeological inventory, the Mušja jama is an excellent background for the study of ancient rituals associated with offering as well as sacrifice. An interdisciplinary approach to the research of the Mušja jama is a unique challenge for Slovene researchers, for it is the only way for the cave sanctuary to be set out, after three millennia, as one of the most important cultic centres at the intersection of ancient cultures of Europe and the Mediterranean.*

Key words: Caves of Škocjan, Mušja jama, Istria, Egypt, Italy, Greece, Croatia, Turkey, Sweden, Great Britain, iron, bronze, archaeology, cave sanctuary, arms, jewellery, religion, cult, offering, sacrifice, gods, Homer, *Odyssey*, Virgil, Aeneid

KRATICE

ANRW - Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Berlin - New York.

AV - Arheološki vestnik. Ljubljana.

RAC - Reallexikon für Antike und Christentum. Stuttgart.

RE - Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart.

VAMZ - Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. Zagreb.

LITERATURA

Alderink, L. J. (1986): The Eleusinian Mysteries in Roman Imperial Times. ANRW, II. 18/2, 1457-1498.

Ayliffe, R., Dubin, M. & J. Gawthrop (1997): Turkey (The Rough Guide). London.

Benac, A. (1993-1994): Napomene uz problematiku prahistorijske nekropole u Bezdanjači. VAMZ, 26-27, 21-24.

Brodar, S. (1960-1961): Najdbe kostnih ostankov lednodobnega človeka na slovenskih tleh. AV, 11-12, 5-14.

Colpe, C. (1994-1995): Jenseitsfahrt II. (Unterwelts- oder Höllenfahrt). RAC, 17, coll. 466-489.

Colpe, C., Dassmann, E., Engemann, J., Habermehl, P. & K. Hoheisel (1994-1995): Jenseits (Jenseitsvorstellungen). RAC, 17, coll. 246-407.

Colpe, C., Habermehl, P. (1994-1995): Jenseitsreise. RAC, 17, coll. 490-543.

Cuscito, G., Halupca, E., Foscan, L., Uršič, B., Uršič, M., Forti, F., Habe, F., Dolce, S., Stoch, F. & F. Leben (1990): Reka – Timav: Podobe, zgodovina in ekologija kraške reke. Ljubljana.

Čečuk, B., Drechsler-Bižić, R. (1984): Pregled arheoloških ustraživanja u spiljama na području SR Hrvatske. Deveti jugoslavenski speleološki kongres-Karlovac, 1984. Karlovac, 185-198.

Čerče, P., Šinkovec, I. (1995): Katalog depojev pozne in bronaste dobe. Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem, Katalogi in monografije, 29. Ljubljana, 129-232.

Eliade, M. (1996): Zgodovina religioznih verovanj in idej I.: Od kamene dobe do elevzinskih misterijev. Ljubljana.

Frazer, J. G. (1913): Pausanias's Description of Greece II. London.

Freljih, M. (1987-1991): La grotta delle Mosche (Mušja jama) presso Škocjan (San Canziano) sul Carso ed il suo ruolo di ambiente di culto quale punto d'incontro delle culture del tardo bronzo dell'Italia peninsulare, dei Balcani, dell'Europa centrale e dell'area Egea. Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della regione Friuli - Venezia Giulia, 6. Venezia, 73 - 104.

Freljih, M. (1996): Mušja jama. Zgodovinski časovni trak (CD ROM). Ljubljana.

Freljih, M. (1997): The Prehistoric Cave Sanctuary Mušja jama in Slovenia: An Entrance to the Reign of Hades?

Ljubljana.

Freljih, M. (1998): Škocjanske jame in mitični vhod v Hadovo kraljestvo. Naše jame, 40. Ljubljana, 81-108.

Gabrovec, S. (1983): Jugoistočnoalpska regija. Praistorija jugoslavenskih zemalja, 4. Sarajevo, 21-96.

Gantz, T. (1996): Early Greek Myth: A Guide to Literary and Artistic Sources. Baltimore – London.

Girometta, U. (1935): Špiljski nalazi u srednoj Dalmaciji. Hrvatski planinar, 31/11. Zagreb, 323-330.

Green, P. (1987): A Concise History of Ancient Greece to the Close of the Classical Era. London.

Habe, F. (1966): Katastrofalne poplave pred našimi turističnimi jamami. Naše jame, 8. Ljubljana, 45-54.

Hagberg, U. E. (1989): Die Bronzeschilde von Fröslunda: ein neuentdeckter Hort von Herzsprungsschilden aus Schweden. Jahresschrift Halle, 72. Halle, 39-42.

Hagberg, U. E. (1998): Die westschwedischen Bronzeschilde von Fröslunda – eine große Gabe an die Götter. V: Hänsel, B. (ed.): Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas / Man and Environment in European Bronze Age. Kiel, 507.

Hänsel, B. (ed.) (1998): Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas / Man and Environment in European Bronze Age. Kiel.

Hawkes, C. F. C., Smith, M. A. (1957): On some buckets and cauldrons of the Bronze and early Iron Ages: The Nannau, Whigsborough, and Heathery Burn bronze buckets and the Colchester and London cauldrons. The Antiquaries Journal, 37/3-4. London, 131-198.

Horvat, M. (1989): Ajdovska jama pri Nemški vasi. Ljubljana.

Homer (1982a): Iliada. Prevod Anton Sovrè. Ljubljana.

Homer (1982b): Odiseja. Prevod Anton Sovrè. Ljubljana.

Kastelic, J. (1998a): Herakles v Hadu. Zbornik občin Grosuplje, Ivančna Gorica, Dobropolje, 20. Grosuplje, 169-181.

Kastelic, J. (1998b): Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih: Šempeter v Savinjski dolini. Ljubljana.

Katičić, R. (1995): Illyricum Mythologicum. Zagreb.

Kirigin, B. (1995): Otok dviju obala: prošlost Palagruže. Magazin More, 1/3. Zagreb, 50-55.

Kozličić, M. (1990): Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku. Split.

Kroll, J. (1953): Elysium. Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, 1953. Köln-Opladen, 7-35.

Kusch, H., Kusch, I. (2001): Kulthöhlen in Europa: Götter, Geister und Dämonen. Graz.

Leben, F. (1974): Jamska arheologija matičnega krasa. Acta Carsologica, 6/17. Ljubljana, 243-256.

Leben, F. (1975a): Dane pri Divači – Jama I. na Prevalu / Jama II. na Prevalu. Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana, 130.

Leben, F. (1975b): Škocjan – Škocjanske jame. Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana, 132-134.

- Lisičar, P. (1953):** Legenda o Kadmu i veze Lihnida s Egejom i Jadranom. *Živa antika* 3/1-2. Skopje, 245-261.
- Luce, J. V. (1975):** Archäologie auf den Spuren Homers. Bergisch Gladbach.
- Lund, C. S., Hagberg, U. E. (1993):** "Underground music!": An Archaeomusicological Introduction to the Bronze Shields (ca. 700 B. C.) found at Fröslunda in Sweden. *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Bratislava 1991. Bratislava.
- Lurker, M. (1969):** Hund und Wolf in ihrer Beziehung zum Tode. *Antaios*, 10. Stuttgart, 199-216.
- Mader, B. (1997):** Der Fall Savini – Die archäologischen Ausgrabungen des k. k. Naturhistorischen Hofmuseums in der Fliegen- und der Knochenhöhle bei Dane unter der Leitung von Josef Szombathy (1910-1911) und das gerichtliche Nachspiel zwischen Wien und Triest (1911-1914). *Annales*, 10. Koper, 59-72.
- Meyer, E. (1975):** Tainaron. *Der Kleine Pauly*, 5. München, coll. 498-499.
- Mihevc, A. (1998):** Brezstropna jama pri Povirju in denudirane jame v okolici Divače. *Geografski obzornik*, 2. Ljubljana, 12-17.
- Moser, M. (1968):** Schachthöhlen als Kult- und Opferstätten. *Höhle-Zeitschrift für Karst- und Höhlenkunde*, 1. Wien, 6-20.
- Osole, F. (1983):** Epigravitien iz Lukenjske jame pri Prečni. Poročila o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, 11. Ljubljana, 7-25.
- Pauli, L. (1986):** Einheimische Götter und Opferbräuche im Alpenraum. *ANRW*, 2/18, 1, 816-871.
- Podlogar, L. (1909):** Božja pot pri sv. Frančišku nad Planino v Beli Krajini. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 16. Ljubljana, 135-139.
- Rohde, E. (1921):** Psyche: Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen. Tübingen.
- Ruge, W. (1913):** Hierapolis, Hieropolis. *RE*, 8/2, coll. 1404-1405.
- Ruge, W. (1937):** Nysa. *RE*, 17/2, coll. 1631-1640.
- Schmidt, J. (1951):** Plutonion. *RE*, 21/1, col. 1027.
- Szombathy, J. (1913):** Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission*, 2/2. Wien, 17-190.
- Šašel Kos, M. (1993):** Cadmus and Harmonia in Illyria. *AV*, 44, 113-136.
- Teržan, B. (1984):** O jantarju z Debelega vrha nad Predgradom. *AV*, 35, 110-118.
- Teržan, B. (1990):** Polmesečaste fibule: o kulturnih povezavah med Egejo in *Caput Adriae*. *AV*, 41, 49-88.
- Turk, P. (1990):** Depo iz Mušje jame pri Škocjanu: uvodni pregled in obdelava suličnih osti. *Diplomska naloga*. Ljubljana.
- Turk, P. (1994):** Depo iz Mušje jame pri Škocjanu. *Magistrska naloga*. Ljubljana.
- Turk, P. (1998):** Škocjan-Gambočeva domačija. *Varstvo spomenikov*, 37. Ljubljana, 120-121.
- Tümpel (1905):** Deukalion. *RE*, 5, coll. 261-276.
- Vergil (1962):** Eneida. Prevod Fran Bradač. Ljubljana.
- Zaninović, J. (1994):** Istraživanja u podumačkoj Jami. *Obavijesti*, 2. Zagreb, 49-51.